

КОДИФІКАЦІЯ ЯК ОСНОВНА ФОРМА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Досліджується систематизація джерел цивільного процесуального права у формі кодифікації з урахуванням основних тенденцій і перспектив розвитку науки цивільного процесуального права України. Розглянуто характерні риси та види кодифікації цивільного процесуального законодавства: зведені закони, модельні закони, уніфіковані збірники правових норм.

Ключові слова: джерело права, систематизація права, кодифікація права, цивільне судочинство.

Васильєв С. В. Кодификация – основная форма систематизации источников гражданского процессуального права Украины

Исследуется систематизация источников гражданского процессуального права в форме кодификации с учетом основных тенденций и перспектив развития науки гражданского процессуального права Украины. Рассмотрены характерные черты и виды кодификации гражданского процессуального законодательства: сводные законы, модельные законы, унифицированные сборники правовых норм.

Ключевые слова: источник права, систематизация права, кодификация права, гражданское судопроизводство.

Vasilev Sergey. Codification is the basic form of systematization of sources of civil judicial law in Ukraine

In the article systematization of sources of civil right is probed in form of codification. An author takes into account basic tendencies and prospects of development of science of civil judicial law of Ukraine. Features and types of codification are examined: summary laws, model laws, collections of legal norms.

Key words: source of right, systematization of right, codification of right, civil legal proceeding.

У юридичній літературі систематизація традиційно розглядається щодо маси законодавства, потреба в якій виникає коли через непорядкованість у масиві нормативних документів виникає незручність користуватися правовими нормами. Однією з форм систематизації є кодифікація.

Як показує аналіз результатів правової кодифікації в Україні, однією з проблем, з якою стикається законодавець, є потреба тотальної систематизації всіх актів позитивного права. Тобто цій процедурі підлягають не лише закони, а й усі акти законодавчого рівня: вищих судових інстанцій, укази Президента, постанови уряду, що мають нормативний характер, а також нормативні договори, інакше ця робота буде незавершеною. Зазначена проблема особливо актуальна для процесуальних галузей національного права.

Дослідженням питань систематизації джерел права присвячено низку праць науковців у галузі теорії права: Є.А. Гетьмана, Д.А. Керімова, С.В. Кодана,

© **ВАСИЛЬЄВ Сергій Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

М.М. Марченка, А.С. Піголкіна, В.В. Сорокіна та ін. Однак ґрунтовні наукові розробки, пов'язані з розглядом систематизації джерел цивільного процесуального права, нині в національній науці відсутні.

Кодифікація являє собою певний вид правотворчості, за якої забезпечується системна нормативна регламентація певного виду суспільних відносин шляхом видання єдиного, юридично й логічно цілісного, внутрішньо узгодженого нормативного акта (основ, кодексу), що виражає зміст і юридичну специфіку структурно відособленого підрозділу системи права. Вона відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку права в цілому і є найбільш радикальним способом систематизації законодавства, тобто це особливий вид правотворчості. Мета кодифікації – забезпечити однотайне, впорядковане нормативне регулювання відповідних відносин, у результаті чого має місце системний розвиток законодавства у певній сфері¹.

А.С. Соминський виокремлює дві риси кодифікування – внесення відповідних змін у регламентацію суспільних відносин по суті та створення в результаті цього зведеного правового акта. Учений водночас уточнював, що «поняття кодифікації відповідає тільки створення нових зведених актів»². Д.А. Керимов теж зауважував, що невід'ємною властивістю цієї процедури є те, що в її перебігу «об'єднуються й укрупнюються пов'язані між собою правові акти», що вона здійснюється з метою «створення нового об'єданого законодавчого акта»³.

Спираючись на результати аналізу наукової літератури, Т.О. Коломосець та Д.С. Астахов запропонували такі ознаки кодифікації: а) правотворча сутність, оскільки вона передбачає розробку абсолютно нових правових приписів; б) публічний характер; в) це різновид державної діяльності, що здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктом; г) наступність урахування постулатів, здобутків попередніх аналогічних процесів; д) об'єктивна зумовленість, оскільки це процес тривалий, кропіткий, дещо витратний (кадрові, фінансові, наукові складові тощо); е) цільова спрямованість, оскільки передбачається докорінний перегляд чинних нормативно-правових приписів, усунення прогалин, дублювань, застарілих положень, приведення їх змісту відповідно до потреб часу; є) результатом є прийняття кодифікованого, зведеного нормативно-правового акта, покликаною регулювати значну частину суспільних відносин; ж) стадійність процесу розроблення і прийняття підсумкового нормативно-правового акта; з) складний і значний (великий) за обсягом предмет регулюючого правового впливу; и) відіграє системоутворюючу роль і забезпечує побудову ієрархічних систем правових приписів – у самому акті й усього галузевого законодавства в цілому; і) виконує роль стабілізатора правового регулювання суспільних відносин протягом тривалого часу⁴.

Об'єктами кодифікації є: а) норма права матеріального і процесуального характеру, що надає учасникам суспільних відносин юридичних прав і накладає на них юридичні обов'язки; б) галузь кодифікованого законодавства. Її предмети – зміст відповідних правових приписів і форма конкретної галузі законодавства. Результатом цього процесу є прийняття кодифікованого, зведеного нормативно-правового акта (кодифікаційного акта, кодифікаційного закону).

Б.В. Малишев зазначає, що кодифікаційний акт (закон): 1) має системоутворюючий характер щодо інших законів, що впорядковують певну сферу суспільних відносин, оскільки встановлює принципи й засади її регулювання; 2) містить значну кількість норм з найвищим рівнем абстракції (норми-принципи,

норми-засади, норми-цілі тощо); 3) охоплює норми, які прямо або опосередковано вказують на те, що цей закон має вищу юридичну (або ієрархічну) силу порівняно з іншими законами, що регламентують певну царину відносин (як правило, такі закони містять указівки на те, що ці норми прийняті на його підставі); 4) зміна положень цього акта тягне за собою обов'язкове внесення змін до всіх інших, що регулюють дану сферу суспільних відносин; 5) його назва має спеціальні узагальнюючі терміни («кодекс», «основи», «система», «засади») або слова, що мають родове значення⁵.

Слід погодитися з В.М. Борсуковою, яка визначає кодифікований акт як нормативний правовий акт, що є одночасно результатом правотворчості й систематизації законодавства, який регулює досить значну царину суспільних відносин, покликаний технічно оформити систему галузей та інститутів права, приймається в особливій формі («основи законодавства», «кодекс», «статут» тощо), спрямований на подолання неузгодженості й дублювання розрізаних норм, а також для усунення прогалин у законодавстві, забезпечення стабільності правових норм, їх доступності для правозастосовувачів, пов'язаний з суттєвим переглядом чинного законодавства в тій чи іншій галузі права, має специфічні юридико-технічні властивості⁶.

Кодифікація зазвичай зводиться до прийняття кодексів – крупноблочних нормативно-правових актів, що містять основну масу норм, регламентуючих однорідну сферу суспільних відносин. У теорії права кодекс визнається законодавчим актом, що охоплює весь нормативно-правовий матеріал, що стосується певної галузі права. У зв'язку з цим він розглядається як стабільний і цілісний закон, що забезпечує усталеність системно-правових зв'язків між різними правовими інститутами, скоординованість чинних галузевих норм права. На кодекси орієнтується весь чинний нормативно-правовий масив.

О.Я. Рогач і В.В. Гомонай серед інших джерел права виділяють такі переваги кодексу:

1) він вносить суттєві зміни в регулювання суспільних відносин на підставі створення нового або перероблення чи доопрацювання чинного законодавства, містить у собі елементи новизни, оскільки при кодифікаційній діяльності не лише відбувається певне впорядкування нормативного матеріалу відповідної галузі, а й вноситься багато нових елементів у правову регламентацію конкретного кола суспільних відносин, усуваються прогалини й колізії в законодавстві;

2) розрахований на всебічне, докладне й детальне регулювання правовідносин відповідної галузі чи правового інституту;

3) йому властива зведеність: об'єднуючи значну кількість правових норм, вона вимагає не лише їх систематизованого викладення, групування за правовими інститутами, а й виокремлення загальних принципів, які є фундаментом внутрішньої єдності цих норм, визначає їх взаємозв'язок і взаємозалежність, а також взаємозумовленість цього кодифікаційного акта з іншими актами цієї галузі;

4) характеризується логічною довершеністю, системністю, динамізмом, внутрішнім взаємозв'язком і погодженістю;

5) кодекси регулюють важливу, досить широку сферу суспільних відносин, юридично оформлюють і закріплюють найсуттєвіші й стійкі правовідносини, їм притаманна підвищена стабільність. Вони повинні містити лише стабільні норми, розраховані на перспективу – на достатньо тривалий період часу. Проведення кодифікації, результатом якої є прийняття кодексу, можливе лише у випадку, коли кодифіковані суспільні відносини уже сформовані, усталені, тобто кодифікований

матеріал повинен бути придатним для цього процесу. Галузь (підгалузь) чи інститут законодавства має бути готовим до кодифікації: повинні бути створені умови, які забезпечували б можливість створення саме кодифікаційного акта з ідентичними принципами нормовпорядкування, єдиними нормативними узагальненнями й водночас з відносно новим регулюванням усталених суспільних відносин. Лише в такому разі прийняття правового акта, як результату кодифікації, буде ефективним⁷.

У цивільному процесуальному праві України результатом кодифікації є Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК). У ЦПК, як у кодифікованому акті: 1) сформульовано норми, що регулюють найважливіші, принципові питання цивільного процесуального права; 2) він регулює велику сферу цивільних процесуальних відносин, що виникають, змінюються і припиняються під час здійснення цивільного судочинства; 3) цей Кодекс є єдиним, внутрішньо пов'язаним документом, що включає правила (норми), зумовлені динамікою соціального життя, назрілими потребами розвитку суспільства; 4) з урахуванням об'єктивних тенденцій розвитку відносин, які є предметом регулювання цього акта кодифікації, він містить норми, розраховані на тривалий період їх дії; 5) ЦПК очолює систему джерел цивільного процесуального права; 6) з точки зору законодавчої техніки, він має складну структуру, де нормативні поняття, принципи та приписи окремих правових інститутів об'єднуються у параграфи, глави, розділи, частини.

Усі чинники, що впливають на формування структури ЦПК, поділяються на об'єктивні й суб'єктивні. Перші пов'язані зі змінами в системі права, до других відносять вимоги юридичної техніки, що включають правила побудови й оформлення правових актів, їх обнародування й систематизацію, мову, стиль тощо. Ці вимоги можуть закріплюватися в нормативних правових актах або ж існувати у вигляді звичаїв, науково-методичних рекомендацій та ін.

Кодифікація може бути двох видів: а) первинною – встановлення принципів, засад правового регулювання відносин, які до цього не входили до предмета правового регулювання (приміром, як Кодекс адміністративного судочинства України 2005 р.); б) вторинною (поточною) – впорядкування, оновлення і зміна актів законодавства, що регламентують певну сферу суспільних відносин, і видання замість них нового законодавчого акта, який закріплює основні засади і принципи такої регламентації (наприклад, Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р.).

Прикладом кодифікації є також закони, що йменуються в юридичній літературі як *зведені закони*. Порівняно з кодексами вони об'єднують, як правило, вузьку групу правових норм, але з чітко певним предметом регулювання (приміром, Закони України «Про виконавче провадження», «Про міжнародне приватне право» та ін.).

Ще одним видом кодифікованого акта є *модельний закон*, або *модельний кодекс*, який є «актом рекомендаційного характеру, що приймається законодавчим інститутом об'єднання для нормативної орієнтації законодавчої діяльності його членів»⁸. Він виділяється із числа кодифікованих актів. Використання у цьому контексті терміна «закон» є умовністю, оскільки законодавець, як правило, у створенні модельних актів не бере участі. Такі документи взагалі не є нормативними, не мають владної природи, а є рекомендаційними, направляючими. Водночас очевидна їх систематизуюча роль. Принципова особливість модельних законів у тому, що вони не виникають у результаті систематизації, проте самі виконують систематизуючу роль, оскільки на їх підставі можуть виникнути однакові нормативні правові акти.

Поява модельних законів (кодексів) в Україні пов'язана з утворенням Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД). Відповідно до Положення про розроблення модельних законодавчих актів і рекомендацій Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД, прийнятого 14 квітня 2005 р., модельний кодекс СНД являє собою систематизований законодавчий акт рекомендаційного характеру, прийнятий Міжпарламентською Асамблеєю з метою зближення правового регулювання однорідних сфер суспільних відносин у державах Співдружності. Положення закріплює також, що основними критеріями обґрунтованості розроблення і прийняття модельних законодавчих актів є: а) актуальність і можливість зближення на їх підставі законодавства держав Співдружності; б) позитивні соціально-економічні й політико-правові наслідки їх використання у законодавстві СНД; в) конкретизація положень договорів, укладених у рамках Співдружності, й необхідність їх імплементації в законодавстві СНД; г) недостатність у більшості держав Співдружності нормативно-правового регулювання відповідного виду суспільних відносин⁹.

У постанові Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД «Про концепцію і структуру модельного Кодексу цивільного судочинства для держав – учасників Співдружності Незалежних Держав» від 16 червня 2003 р. №21-6 зазначається, що прийняття Модельного кодексу цивільного судочинства зумовлено прагненням країн Співдружності зберегти традиційну близькість національних систем цивільного судочинства, забезпечити їх взаємодію й подальший розвиток на сучасному науково-методологічному ґрунті правотворчого процесу, універсальну й прагматичну еталонну модель з високою мірою інтелекту всіх її конструкцій. Реалізація проєкту дозволить адаптувати одну з ключових сфер законодавства і правозастосовної практики до сучасних соціально-економічних реалій, до процесуальної доктрини й нових міжнародних стандартів демократизації правосуддя.

Отже, головне призначення модельних кодексів країн СНД полягає в: 1) гармонізації національних законів і нормативних актів у тій чи іншій сфері з метою формування єдиного (загального) правового простору держав – учасниць СНД; 2) сприянні інтеграції правових систем держав – учасниць СНД; 3) урегулюванні питань щодо відносин у тій чи іншій галузі, які повинні однаково вирішуватись усіма державами – учасницями СНД; 4) сприянні розробленню національних кодексів держав – учасниць СНД¹⁰.

Моделювання законодавства водночас не слід розуміти як автоматичне перенесення положень модельних законів у законодавство інших держав. Воно припускає розробку моделей, типових конструкцій і не означає «нав'язування яких-небудь жорстких нормативів, правових форм»¹¹. Модельний закон відіграє роль зразка юридичного вирішення того чи іншого питання, орієнтиру, що допомагає заінтересованому суб'єктові при ухваленні власного законодавчого рішення.

У правовому просторі ініціюються пропозиції щодо подальшого розвитку кодифікації процесуального законодавства. Так, ще в 1996 р. витала ідея про створення *Кодексу судової влади України*, який став би уніфікованим кодифікованим збірником правових норм, що регулюють побудову й діяльність правосуддя. Основним завданням цього Кодексу мало стати створення чіткої, одностайної законодавчої бази, яка забезпечила б суверенність і незалежність судової влади і створила б передумови для справжнього правосуддя, одночасно забезпечивши гарантії діяльності всіх суб'єктів судового процесу й установивши принципи зміцнення авторитету судової влади.

Б.Н. Лапін підкреслював перспективність розроблення і прийняття *Кодексу судового права*, в якому всі види правової регламентації конституційного, цивільного, адміністративного, підприємницького, карного та інших можливих судочинства складала б його галузі з однаковим юридичним тезаурусом, принципами, процедурою доказування, перевіркою судових постанов, а найголовніше – з одним верховним судовим органом. Поза всяким сумнівом, це забезпечило б ефективну реалізацію одного з основних принципів державності – єдності судової системи і законодавства та усієї правозастосовної практики¹².

Важливою тенденцією розвитку сучасного процесуального законодавства, на думку Ю.М. Грошевого, повинна стати уніфікація процесуального регулювання, її узгодження, гармонізація, інтеграція правової регламентації, тобто процес підпорядкування форми і змісту законодавства з метою досягнення термінологічної і смислової єдності й узгодженості в рамках декількох процесуальних галузей права. Уніфікація слугуватиме виявом удосконалення самої форми правового регулювання. Роль уніфікуючого акта можуть виконати *Основи процесуального права України*, в яких повинні бути закріплені: а) загальні принципи процесів та їх правовий зміст; б) джерела правового регулювання; в) роль судового прецеденту; г) загальні поняття; д) співвідношення імперативних і диспозитивних засад; е) основні положення теорії доказів; є) порядок перегляду рішень; ж) загальні для всіх галузей положення, що стосуються захисту прав і законних інтересів учасників процесу¹³. Основам процесуального права України належить стати комплексним актом, який міститиме найзагальніші принципіві норми, що будуть конкретизовані й розвинені в галузевому законодавстві. Їх ухвалення сприятиме узгодженості й уніфікованості взаємопроникаючих норм та інститутів, водночас не порушуючи спеціалізації процесуальних процедур.

У 2003 р. у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект про *Великий судовий кодекс України*, основна мета якого – поєднання в одному нормативно-правовому акті всіх правових норм, що визначають організацію й відправлення правосуддя в Україні. Враховуючи системність викладення змісту правових норм законопроекту, його автори висловилися за поділ майбутнього закону на три автономні книги. У першій розглядаються питання організації судового устрою України, у другій і третій визначається порядок розгляду й вирішення цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справ. Позитивним у даному законопроекті слід визнати намагання авторів скоординувати досягнення різних напрямів юридичної науки (судоустрою, процесуальних галузей права тощо) й висновків з приводу організації системи судоустрою України і ввести єдність у застосуванні процесуальної термінології.

Як зазначають дослідники, рекомендований проект Великого судового кодексу України варто визнати досить цікавою, однак небезспірною пропозицією вдосконалення чинного законодавства у сфері організації й відправлення правосуддя. Зважаючи на спробу всеосяжно охопити досить широке коло відносин, його розробники припустилися помилки у визначенні критерію проведення кодифікації законодавства. Окремі положення й ідеї можуть і повинні стати складником удосконалення сучасної системи судоустрою держави шляхом внесення змін і доповнень до процесуального законодавства України¹⁴.

Отже, кодифікація не припиняється з прийняттям нового кодифікованого нормативно-правового акта. Внесення змін до кодифікованих актів теж слід вважати частиною кодифікаційної діяльності. Такі процеси, безумовно, заслуговують на подальше теоретичне опрацювання. Наприклад, ЦПК України 2004 р. набрав чин-

ності з 1 вересня 2005 р., але як до цієї події, так і після неї мають місце численні виключення норм або внесення змін до нього, причому останні почали це робити ще до вступу в силу цього нормативного акта. Водночас слід зазначити, що не завжди вони вносилися (і вносяться) виважено й системно.

1. *Медведев Д. А.* Новый Гражданский кодекс Российской Федерации: вопросы кодификации // Кодификация российского частного права / Под ред. Д. А. Медведева. – М.: Статут, 2008. – С. 5. 2. *Теоретические* вопросы систематизации советского законодательства / Под ред. С. Н. Братуся и И. С. Самошенко. – М.: Госюриздат, 1962. – С. 10-12. 3. *Керимов Д. А.* Кодификация и законодательная техника. – М.: Госюриздат, 1962. – С. 34-35. 4. *Коломосць Т.О., Астахов Д.С.* Кодифікація адміністративно-процедурного законодавства України: Монографія. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – С. 22-23. 5. *Малишев Б.В.* Систематизація як засіб відображення телеологічних (цільових) зв'язків у законодавстві України // Часопис Київського університету права. – 2011. – №1. – С. 24. 6. *Барсукова В.Н.* Основы структурирования кодифицированных актов. – М.: Статут, 2011. – С. 12-13. 7. *Рогач О.Я., Гомонай В.В.* Поняття та місце кодексу у системі законодавства України // Проблеми кодифікації законодавства України: Матеріали науково-практичної конференції / За заг. ред. Нагребельного В. П., Пархоменко Н. М. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – С. 52-56. 8. *Тихомиров Ю. А., Котелевская М. В.* Правовые акты: Учебно-практическое и справочное пособие. – М.: Юринформцентр, 1999. – С. 126-127. 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iacis.ru/data/normdoc/ass-31-21a.doc 10. *Тихомиров Ю.А.* Курс сравнительного правоведения. – М.: НОРМА, 1996. – С. 88-96. 11. *Барсукова В.Н.* Основы структурирования кодифицированных актов. – М.: Статут, 2011. – С. 26. 12. *Лалин Б.Н.* О Концепции проекта Модельного кодекса гражданского судопроизводства для стран Содружества Независимых Государств // СНГ: реформа гражданского процессуального права: Материалы Международной конференции / Под ред. М. М. Богуславского и А. Трунка. – М.: Городец-издат, 2002. – С. 43. 13. *Грошевий Ю. М.* Актуальні проблеми судострою та судочинства в Україні // Університетські наукові записки. – 2007. – №1 (21). – С. 11. 14. *Білоусов Ю.В., Волкотруб С.Г.* Великий судовий кодекс України як спроба кодифікації процесуального законодавства // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 2(6). – С. 174.

УДК 347.191.11

А. В. ЗЕЛІСКО

ЦИВІЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ КОРПОРАТИВНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ

Розглядається конструкція правосуб'єктності корпоративних інвестиційних фондів як юридичних осіб приватного права, що здійснюють діяльність виключно із спільного інвестування. Встановлено, що для досліджуваних юридичних осіб притаманна особлива конструкція правоздатності, яка визначає спектр механізмів регулювання їх правового статусу, зокрема наявність специфічних установчих документів, вимог до формування активів та управління ними.

© ЗЕЛІСКО Алла Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника